

Tomasz Pączek

<https://orcid.org/0000-0003-2116-7099>

Akademia Pomorska w Słupsku

ZAŁOŻENIA NORMATYWNE PRACY OPERACYJNEJ MILICJI OBYWATELSKIEJ W LATACH 1975–1990

Wprowadzenie

Liczba wydawnictw na temat pracy operacyjnej Milicji Obywatelskiej jest bardzo skromna w porównaniu ze stanem badań nad pracą operacyjną Służby Bezpieczeństwa¹. Pracy operacyjnej MO poświęcono zaledwie kilka artykułów². Niektóre zagadnienia z tej problematyki zostały omówione w publikacjach Piotra Majera³, Krzysztofa Madeja⁴, Tomasza Pączka⁵ i Michała Sywuli⁶.

¹ O stanie badań nad pracą operacyjną Służby Bezpieczeństwa zob. F. Musiał, *Podręcznik bezpieczeństwa. Teoria pracy operacyjnej Służby Bezpieczeństwa w świetle wydawnictw resortowych Ministerstwa Spraw Wewnętrznych PRL (1970–1989)*, wyd. 2, Kraków 2015, s. 21–36; *idem*, *Stan badań nad dziejami komunistycznego aparatu represji za lata 2000–2013*, „Aparat Represji w Polsce Ludowej 1944–1989” 2015, nr 1, s. 11–143.

² P. Majer, *Milicyjna agentura 1944–1957*, „Dzieje Najnowsze” 2005, nr 1, s. 47–67; P. Krystians, *Tajni współpracownicy Milicji Obywatelskiej na Ziemi Lubuskiej (1945–1989)*, „Przegląd Zachodni” 2013, nr 15; T. Pączek, *Agentura Milicji Obywatelskiej w świetle instrukcji operacyjnych*, „Studia nad Bezpieczeństwem” 2016, nr 1, s. 65–84; *idem*, *Praca operacyjna Milicji Obywatelskiej w świetle instrukcji służbowych (1956–1970)*, „Studia Politologiczne” 2019, nr 51, s. 139–156.

³ P. Majer, *Milicja Obywatelska w systemie organów władzy PRL. Zarys problematyki i źródła*, Toruń 2003; *idem*, *Milicja Obywatelska 1944–1957. Geneza, organizacja, działalność, miejsce w aparacie władzy*, Olsztyn 2004.

⁴ K. Madej, *Bezradność lub represja. Władze wobec przestępczości gospodarczej w PRL (1956–1970)*, Warszawa 2010.

⁵ T. Pączek, *Milicja Obywatelska w Słupsku i powiecie słupskim w latach 1945–1975*, Słupsk 2014.

⁶ M. Sywula, *Milicja Obywatelska w województwie gdańskim 1945–1949*, Gdańsk–Warszawa 2020.

Badanie pracy operacyjnej MO jest znacznie utrudnione z uwagi na brak dostępu do wielu materiałów źródłowych. Milicja Obywatelska była uznawana za organ bezpieczeństwa państwa do 14 grudnia 1954 r.⁷ Wszystkie dokumenty dotyczące MO do tej daty zostały zgromadzone w archiwach Instytutu Pamięci Narodowej, natomiast te wytworzone w późniejszym okresie, z pewnymi wyjątkami, są składowane w Głównym Archiwum Policji. Kompetencje IPN i Głównego Archiwum Policji (GAP) w zakresie przechowywania akt MO, tryb i terminy realizacji uprawnień IPN w tym obszarze określono w Ustawie z dnia 18 grudnia 1998 r. o Instytucie Pamięci Narodowej – Komisji Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu (art. 25 ust. 1 pkt 1 i ust. 4). Wiele dokumentów znajdujących się w GAP zawiera informacje niejawnne, w szczególności dotyczące agentury milicyjnej i spraw operacyjnych MO. Takie rozwiązanie prawne ma pewne uzasadnienie, gdyż MO zwalczała głównie przestępczość kryminalną. Policja, która powstała w 1990 r., przejęła agenturę oraz sprawy operacyjne prowadzone przez MO.

Milicja Obywatelska poszukiwała własnego modelu pracy operacyjnej, innego niż przyjęty w Służbie Bezpieczeństwa. Pierwsza milicyjna instrukcja, pochodząca z roku 1946⁸, wzorowana na normatywie aparatu bezpieczeństwa publicznego, zupełnie nie przystawała do zadań MO i bardzo szybko ją zmieniono. Kolejne instrukcje operacyjne MO w coraz większym stopniu uwzględniały specyfikę działania formacji i były ukierunkowane przede wszystkim na zwalczanie przestępczości kryminalnej i gospodarczej. Jednocześnie uwidoczniła się tendencja, by w jednej instrukcji służbowej całościowo ująć pracę operacyjną.

Celem artykułu jest przedstawienie założeń normatywnych pracy operacyjnej Milicji Obywatelskiej w latach 1975–1990. Aspekty tej pracy niejednokrotnie prezentowano w kontekście współdziałania ze Służbą Bezpieczeństwa. Ramy czasowe publikacji to 1 stycznia 1975 r., gdy weszła w życie instrukcja pracy operacyjnej MO⁹, i rok 1990 r., gdy formacja przestała istnieć.

⁷ Art. 5 ust. 1 pkt 4 Ustawy z dnia 18 grudnia 1998 r. o Instytucie Pamięci Narodowej – Komisji Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu (tj. DzU 2016, poz. 1575, z późniejszymi zmianami).

⁸ Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej (dalej: AIPN), 00342/9, t. 1, Rozkaz nr 160 komendanta głównego MO wprowadzający instrukcję o tymczasowym organizowaniu sieci informacyjnej, 17 I 1946 r., k. 120–135.

⁹ Głównie Archiwum Policji (dalej: GAP), 184/9, Zarządzenie nr 0052/74 ministra spraw wewnętrznych w sprawie pracy operacyjnej w Milicji Obywatelskiej, 5 VII 1974 r., k. 88–107.

Praca operacyjna MO (definicja, cel i zasady)

Próbę zdefiniowania pracy operacyjnej MO podjęto w instrukcji z 1954 r.¹⁰, ukierunkowując ją na sieć agenturalną. W rozdziale poświęconym roli agentury stwierdzono, że zapobieganie przestępstwom i ich wykrywanie wymaga stosowania przez MO odpowiednich środków i metod operacyjnych. Takim środkiem była przede wszystkim sieć agenturalna umiejscowiona wśród elementu podejrzanego i przestępczego.

Pierwszą definicję pracy operacyjnej podano w instrukcji operacyjnej z 1959 r.¹¹, w której stwierdzono, że jest to całokształt czynności poufnych stosowanych przez funkcjonariuszy MO w drodze bezpośredniej lub pośredniej inwigilacji, tj. zbierania informacji o życiu i działalności przestępców i osób podejrzanych o dokonywanie przestępstw.

Według instrukcji operacyjnej z 1974 r. praca operacyjna to całokształt taktycznych i technicznych pozaprocesowych i pozaadministracyjnych działań Milicji Obywatelskiej. Natomiast w projekcie instrukcji operacyjnej z 1985 r.¹², która nie weszła w życie, pracę operacyjną określono jako zespół technicznych i taktycznych, poufnych lub tajnych działań Milicji Obywatelskiej prowadzonych poza procesem karnym i postępowaniem administracyjnym na podstawie wiedzy kryminalistycznej.

W świetle instrukcji operacyjnych i innych dokumentów dotyczących pracy operacyjnej MO oraz definicji Filipa Musiała odnośnie do SB¹³ można stwierdzić, że praca operacyjna MO to całokształt niejawnych pozaprocesowych i pozaadministracyjnych działań funkcjonariuszy MO prowadzonych z wykorzystaniem określonych form, metod i środków w celu rozpoznawania i zwalczania przestępczości kryminalnej i gospodarczej (a także zapobiegania jej), jak również rozpoznawania i zwalczania (a także zapobiegania im) innych zjawisk społecznych sprzyjających popełnianiu przestępstw kryminalnych i gospodarczych.

Celem pracy operacyjnej Milicji Obywatelskiej było przede wszystkim zapobieganie przestępczości kryminalnej i gospodarczej. Uważano, że wczesne rozpoznanie zamiarów przestępczych, określenie i likwidacja

¹⁰ AIPN, 0342/45, Rozkaz nr 1/54 komendanta głównego MO wprowadzający do użytku służbowego tymczasową instrukcję o zasadach i organizacji pracy z siecią agenturalną i prowadzeniu spraw operacyjnej ewidencji, 10 VI 1954 r., k. 110–141.

¹¹ AIPN, 01258/12, Tezy dotyczące instrukcji o tajnych współpracownikach – załącznik do zarządzenia 00121/59 ministra spraw wewnętrznych wprowadzającego do użytku służbowego jednostek MO instrukcję o tajnych współpracownikach organów MO, 5 VI 1959 r., b.p.

¹² AIPN, 0326/552, Projekt zarządzenia ministra spraw wewnętrznych o pracy operacyjnej w Milicji Obywatelskiej, 1985 r., k. 1–92.

¹³ F. Musiał, *Podręcznik bezpieczeństwa...*, s. 57–58.

czynników umożliwiających lub ułatwiających dokonanie przestępstwa, niedopuszczanie do ponownego wkroczenia na drogę przestępstwa oraz ostrzeganie osób, które mogą na nią wejść, mają decydujący wpływ na efekty walki z przestępczością. Praca operacyjna miała również pozwalać na ujawnianie przestępstw, zbieranie dowodów winy, wykrywanie sprawców i stawianie ich w stan oskarżenia w sytuacjach, w których nie wystarczały środki procesowe. Ponadto szybka i skuteczna represja miała zasadniczo oddziaływać na prawidłową realizację funkcji prewencji ogólnej i szczególnej.

Ukierunkowanie pracy operacyjnej na zapobieganie przestępczości kryminalnej i gospodarczej oraz na jej zwalczanie nie spowodowało tego, że sprawy polityczne znalazły się poza zainteresowaniem MO. We wstępie instrukcji przewidziano współdziałanie MO z SB w ochronie ustroju socjalistycznego, a zwłaszcza w zwalczaniu szpiegostwa, dywersji oraz innych przejawów wrogiej działalności wymierzonej w podstawowe interesy polityczne i gospodarcze PRL¹⁴. Podobne zapisy o współpracy obu formacji znalazły się w instrukcji SB z 1970 r.¹⁵ Służba Milicji została zobowiązana do udzielania niezbędnej pomocy Służbie Bezpieczeństwa w realizacji jej zadań, zwłaszcza w tych komendach (miejskich, dzielnicowych i posterunkach) MO, w których nie było referatów ds. bezpieczeństwa. Milicja miała przekazywać terminowo i w odpowiedniej formie informacje interesujące SB, a ta z kolei dane wchodzące w zakres działalności MO. W pracy operacyjnej milicję obowiązywały zasady: 1) prawdy; 2) praworządności; 3) obiektywizmu; 4) wszechstronności; 5) aktywności; 6) szybkości; 7) efektywności; 8) planowości; 9) tajności.

Zasada prawdy polegała na dążeniu do ustalenia wszelkich faktów i okoliczności zgodnie z ich rzeczywistym przebiegiem. Zasada praworządności opierała się na ścisłym przestrzeganiu ogólnie obowiązujących norm prawnych i przepisów służbowych. Wszelkie planowane i realizowane przedsięwzięcia nie mogły powodować, umożliwiać lub ułatwiać przestępstwa¹⁶. Zasada obiektywizmu wyrażała się w zbieraniu wszelkich

¹⁴ GAP, 184/9, Zarządzenie nr 0052/74 ministra spraw wewnętrznych w sprawie pracy operacyjnej w Milicji Obywatelskiej, 5 VII 1974 r., k. 90

¹⁵ Zarządzenie nr 006/70 ministra spraw wewnętrznych z dnia 1 II 1970 r. w sprawie pracy operacyjnej Służby Bezpieczeństwa resortu spraw wewnętrznych [w:] *Instrukcje pracy operacyjnej aparatu bezpieczeństwa (1945–1989)*, oprac. i wstęp T. Ruzikowski, Warszawa 2004, s. 121–139.

¹⁶ W instrukcji z 1974 r. wprowadzono wiele odstępstw od tej zasady, np. założono, że w ramach kombinacji operacyjnej, w wyjątkowych, szczególnie uzasadnionych przypadkach można popełnić określone przestępstwo, jeżeli jest to niezbędne, by ujawnić inne przestępstwo, znacznie niebezpieczniejsze społecznie, wykryć jego sprawcę lub udowodnić mu winę.

danych świadczących zarówno na korzyść, jak i niekorzyść osób będących w zainteresowaniu MO. Zasada wszechstronności polegała na wyczerpującym wyjaśnianiu wszelkich faktów i okoliczności oraz ich związku z przestępstwem lub czynnikami powodującymi przestępstwo. Zasada aktywności przewidywała stałe inicjowanie działań operacyjnych zmierzających do osiągnięcia określonych celów, a zwłaszcza do likwidacji czynników sprzyjających powstawaniu przestępstw i do wyprzedzania zamierzeń przestępczych. Zasada szybkości wiązała się z podejmowaniem kroków, które były konieczne, by bezzwłocznie przerwać działalność przestępczą, zapobiec przestępstwu lub postawić sprawcę w stan oskarżenia. Zasada efektywności polegała na realizowaniu zamierzonych celów przy użyciu niezbędnych środków, współmiernych do istniejącej sytuacji. Zasada planowości wyrażała się w organizowaniu czynności operacyjnych na podstawie analiz sytuacji – planów działania. Zasada tajności przewidywała zachowanie w tajemnicy zamierzeń, metod i środków pracy operacyjnej MO.

Milicja Obywatelska i jej pioniry operacyjne w latach 1975–1990

Milicja Obywatelska od 1954 r. znajdowała się w strukturach Ministerstwa Spraw Wewnętrznych. W latach 1975–1990 ministrami spraw wewnętrznych byli kolejno Stanisław Kowalczyk (20 marca 1973 – 8 października 1980 r.), Mirosław Milewski (8 października 1980 – 31 lipca 1981 r.) oraz Czesław Kiszczak (31 lipca 1981 – 6 lipca 1990 r.)¹⁷. Funkcję komendanta głównego w tym czasie pełnili Marian Janicki (2 maja 1973 – 14 sierpnia 1981 r.), Józef Beim (25 listopada 1981 – 30 kwietnia 1987 r.) oraz Zenon Trzciniński (14 maja 1987 – 15 maja 1990 r.)¹⁸. Marian Janicki w okresie 1978–1981 zajmował jednocześnie stanowisko podsekretarza stanu w MSW (wiceministra), a Beim i Trzciniński – szefa Służby Milicji MSW¹⁹.

W latach 1975–1983 strukturę MO tworzyły Komenda Główna, podporządkowana Ministerstwu Spraw Wewnętrznych, komendy wojewódzkie i jedna równorzędna (Komenda Stołeczna w Warszawie). W większych miastach funkcjonowały komendy miejskie oraz dzielnicowe,

¹⁷ *Aparat bezpieczeństwa w Polsce. Kadra kierownicza*, t. 3: 1975–1990, red. P. Piotrowski, Warszawa 2008, s. 61.

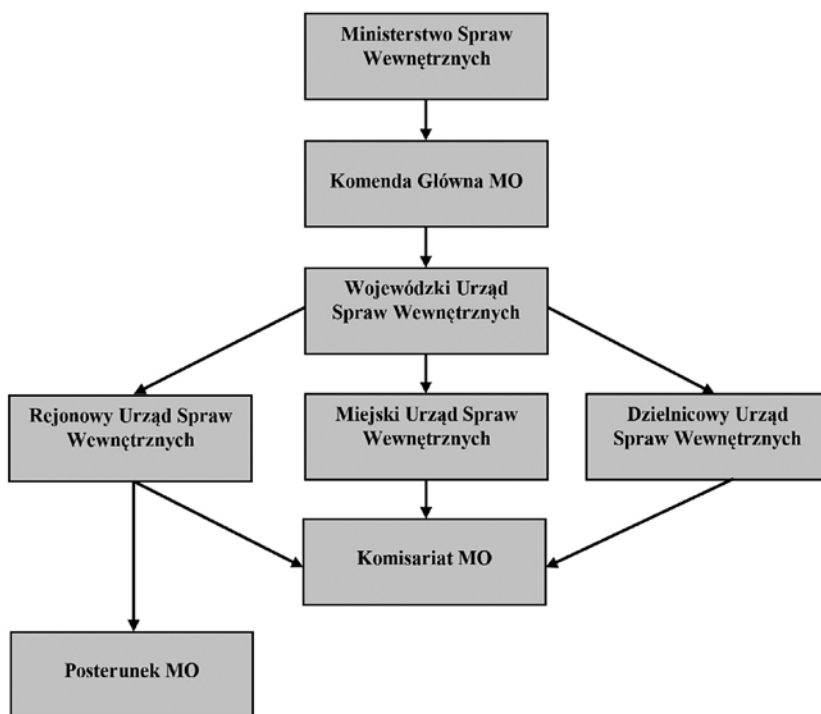
¹⁸ <https://katalog.bip.ipn.gov.pl/informacje/60462>, dostęp 14 V 2021 r.; *Aparat bezpieczeństwa w Polsce...*, t. 3, s. 63.

¹⁹ AIPN, 1585/354, Statut Ministerstwa Spraw Wewnętrznych, 7 X 1983 r., k. 276–279.

a w mniejszych komisariaty. Na wsiach jednostkami MO były niezmiennie posterunki.

Na mocy uchwalonej Ustawy z dnia 14 lipca 1983 r. o urzędzie Ministra Spraw Wewnętrznych i zakresie działania podległych mu organów²⁰ w miejsce niektórych terenowych jednostek MO powstały urzędy spraw wewnętrznych, co obrazuje schemat 1.

Schemat 1. Struktura organizacyjna Milicji Obywatelskiej wprowadzona na podstawie ustawy z 1983 r.

Źródło: Ustawa z dnia 14 lipca 1983 r. o urzędzie Ministra Spraw Wewnętrznych i zakresie działania podległych mu organów (DzU 1983, nr 38, poz. 172).

W latach 1975–1990 głównymi pionami operacyjnymi w MO były pionicy kryminalny oraz do walki z przestępstwami gospodarczymi. Ten pierwszy na poziomie KG MO reprezentowało Biuro Kryminalne. W komendach wojewódzkich MO, a później wojewódzkich urzędach spraw wewnętrznych odpowiednikiem biura był Wydział Kryminalny (w którego

²⁰ DzU 1983, nr 38, poz. 172.

skład wchodziły ogniwa: kierownictwo, Sekcja ds. Zabójstw i Rozbojów, Sekcja ds. Włamań i Kradzieży, Grupa Obyczajowa, Grupa Poszukiwań i Ewidencji, sekretariat²¹. W komendach miejskich, a od 1983 r. miejskich urzędach spraw wewnętrznych struktura pionu kryminalnego była taka sama jak w jednostce wojewódzkiej MO. W rejonowych urzędach spraw wewnętrznych mieściły się sekcje kryminalne podzielone na referaty. W komisariatach zaś za sprawy kryminalne odpowiedzialny był referat²².

Wydział do Walki z Przestępstwami Gospodarczymi w KW MO / WUSW składał się z kierownictwa, Sekcji Rolnictwa i Przetwórstwa Rolno-Spożywczego, Sekcji Budownictwa, Sekcji Transportu i Łączności, Sekcji Przemysłu oraz sekretariatu. W komendach miejskich, przekształconych później w miejskie urzędy spraw wewnętrznych, struktura ogniw do walki z PG była identyczna z tą w komendach wojewódzkich. Natomiast w RUSW funkcjonowały sekcje do walki z PG podzielone na referaty. W komisariatach MO istniały referaty do walki z PG bez struktury wewnętrznej²³.

Pracę operacyjną prowadził również pion prewencji MO – ogniwa dzielnicowych (umiejscowione w komendach miejskich oraz dzielnicowych MO, następnie zaś w MUSW, DUSW i RUSW oraz komisariatach MO), a także posterunki MO.

Milicja Obywatelska nie miała pionów pomocniczych. W latach 1955–1967 najpierw w Łodzi i Warszawie, a później w każdej komendzie wojewódzkiej MO istniał pion „A” (obserwacja i inwigilacja)²⁴. W 1958 r. w większych miastach wojewódzkich, następnie zaś w powiatowych utworzono służbę wywiadowczą²⁵. W 1964 r. zlikwidowano służbę wywiadowczą, a w 1967 r. milicyjną obserwację (pion „A”). Zadanie milicyjnej służby wywiadowczej i obserwacji miały wykonywać pion „B” (obserwacja), „T” (technika operacyjna), „W” (perlustracja korespondencji) umiejscowione w Służbie Bezpieczeństwa. Teoria oraz praktyka pokazały, że

²¹ Charakterystyka zespołu (zbioru) archiwalnego Wojewódzki Urząd Spraw Wewnętrznych w Płocku [1975] 1983–1990, https://inwentarz.ipn.gov.pl/archivalCollection?id_a=4001, dostęp 10 V 2021 r.

²² AIPN, 1585/354, Raport z przeglądu struktur i stanowisk pracy w resorcie spraw wewnętrznych, [grudzień 1986 r.], k. 25–77.

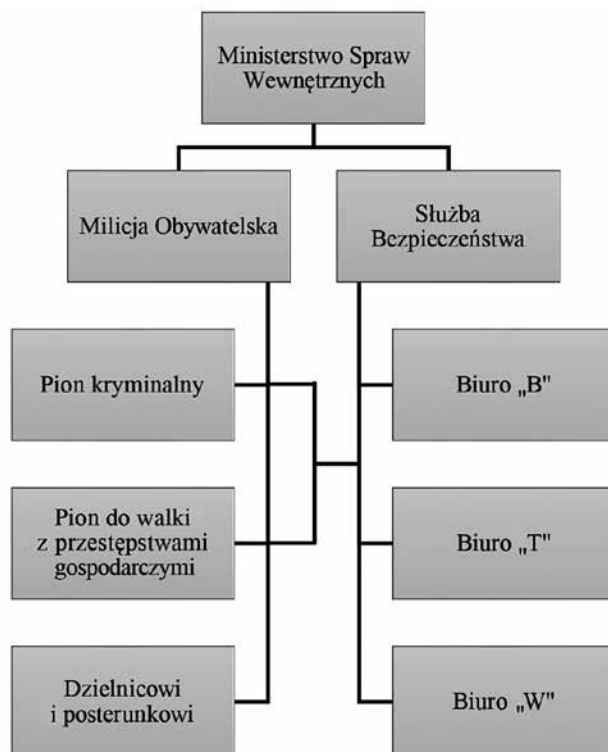
²³ *Ibidem*.

²⁴ Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej Oddział w Gdańsku (dalej: AIPN Gd), 216/74, t. 2, Instrukcja nr 8/55 komendanta głównego MO o zakresie działania wydziałów/sekcji „A”, 17 XII 1955 r., k. 211–216.

²⁵ Początkowo powołano ją w komendach miejskich MO w Gdańsku, Katowicach, Krakowie, Łodzi, Poznaniu, Szczecinie, Warszawie i we Wrocławiu. Następnie służbę tę formowano w innych miastach na wniosek komendantów wojewódzkich MO (AIPN, 1094/67, Rozkaz nr 2/58 komendanta głównego MO w sprawie zorganizowania służby wywiadowczej, 26 V 1958 r., k. 2–5).

MO była na drugim planie w działalności tych pionów²⁶. Piony operacyjne MO oraz ich relacje z pionami pomocniczymi SB obrazuje schemat 2.

Schemat 2. Piony operacyjne MO oraz relacje z pionami pomocniczymi SB w latach 1975–1990

Źródło: AIPN, 1585/354, Raport z przeglądu struktur i stanowisk pracy w resorcie spraw wewnętrznych, [grudzień 1986 r.], k. 25–77; *Instrukcje pracy pionów pomocniczych Urzędu Bezpieczeństwa i Służby Bezpieczeństwa (1945–1989)*, wybór, wstęp i oprac. M. Komaniecka, Kraków 2010, s. 247 i n.

²⁶ Z instrukcji służbowych pionów pomocniczych SB jednoznacznie wynika, że zadania na rzecz MO były na drugim planie (*Instrukcje pracy pionów pomocniczych Urzędu Bezpieczeństwa i Służby Bezpieczeństwa (1945–1989)*, wybór, wstęp i oprac. M. Komaniecka, Kraków 2010, s. 247 i n.). Postulaty KG MO, aby nie likwidować pionu „A”, nie zyskały aprobaty MSW. Minister spraw wewnętrznych zgodził się jedynie, aby w Biurze „B” powstał wydział obserwacji milicyjnej, a w KW MO odpowiednie sekcje. Przy kolejnej reorganizacji pionu „B” w 1972 r. ognia obserwacji milicyjnej rozwiązano, a działania na rzecz MO wykonywały komórki obserwacji obywateli polskich (AIPN, 1585/45, Protokół nr 3/66 posiedzenia Kolegium MSW, 22 III 1966 r., k. 92–94; AIPN, 1585/47, Notatka naczelnika Wydziału „A” KG MO o stanie perspektyw rozwojowych służby „A”, 3 V 1966 r., k. 10–16; Raport sytuacyjny o stanie organizacyjnym i etatowym Biura „B”, 31 III 1972 r., k. 218–231).

Nie pokazano innych relacji zachodzących między pionami operacyjnymi MO i SB. Taka współpraca oczywiście istniała. Milicja przekazywała SB informacje oraz sprawy operacyjne i odwrotnie. Należy wyjaśnić, dlaczego pionowie pomocnicze SB nie wykonywały zadań dla dzielnicowych i posterunkowych. Otóż instrukcje tych pionów mówiły jedynie o wspieraniu milicyjnych ogniw kryminalnych i do walki z przestępczością gospodarczą. Trzeba pamiętać, że dzielnicowi i posterunkowi stosowali proste metody i formy pracy operacyjnej, o czym w dalszej części artykułu.

Środki pracy operacyjnej MO w latach 1975–1990

Przez środki (osobowe i rzeczowe) pracy operacyjnej MO rozumiano narzędzia używane do realizacji celów czynności operacyjnych. Osobowe środki pracy operacyjnej²⁷, nazywane osobowymi źródłami informacji (OZI), zostały określone w Zarządzeniu nr 0052/74 Ministra Spraw Wewnętrznych z dnia 5 lipca 1974 r. w sprawie pracy operacyjnej w Milicji Obywatelskiej²⁸. Najwyższą formą osobowego źródła informacji był tajny współpracownik (TW): „Tajny współpracownik to osoba celowo pozyskana do wykonywania określonych zadań operacyjnych oraz zbierania informacji interesujących MO”²⁹. W poprzednich instrukcjach tajnych współpracowników dzielono na agentów i informatorów³⁰, z czego w ostatniej instrukcji MO zrezygnowano.

Zasadniczym celem pracy z TW było:

1. wykonywanie czynności rozpoznawczych w środowiskach podejrzanych oraz zbieranie wiadomości o działalności grup przestępczych i osób podejrzanych;

²⁷ W Milicji Obywatelskiej nie używano tej nazwy, ograniczano się do pojęcia „osobowe źródła informacji” – nie obejmowało ono jednak dysponenta lokalu konspiracyjnego, którego trudno było uznać za OZI. Inaczej wyglądało to w teorii pracy operacyjnej Służby Bezpieczeństwa. Zob. W. Sawicki, *Osobowe źródła informacji organów bezpieczeństwa Polski Ludowej* [w:] *Osobowe źródła informacji – zagadnienia metodologiczno-źródłoznawcze*, red. F. Musiał, Kraków 2008, s. 13 i n.; F. Musiał, *Osobowe źródła informacji pionów operacyjnych Służby Bezpieczeństwa działających w granicach PRL* [w:] *Osobowe źródła informacji...*, s. 27).

²⁸ GAP, 184/9, Zarządzenie nr 0052/74 ministra spraw wewnętrznych w sprawie pracy operacyjnej w Milicji Obywatelskiej, 5 VII 1974 r., k. 88–107.

²⁹ *Ibidem*, k. 95

³⁰ GAP, 4/58, Rozkaz nr 16/56 ministra spraw wewnętrznych wprowadzający do użytku służbowego MO instrukcję o pracy agenturalnej w MO, 24 V 1956 r., k. 383–459; AIPN, 01258/12, Zarządzenie 00121/59 ministra spraw wewnętrznych wprowadzające do użytku służbowego jednostek MO instrukcję o tajnych współpracownikach organów MO, 5 VI 1959 r., b.p.

2. ustalanie źródeł dowodowych i stwarzanie sytuacji dogodnych do ich procesowego wykorzystania;
3. wykonywanie czynności zmierzających do rozbijania solidarności grup przestępczych i środowisk podejrzanych;
4. uzyskiwanie informacji o osobach i zdarzeniach mogących mieć związek z przestępstwem oraz warunkach i okolicznościach sprzyjających dokonywaniu przestępstw³¹.

Pracę z tajnymi współpracownikami prowadzili funkcjonariusze operacyjni i operacyjno-dochodzeniowi. W uzasadnionych przypadkach można ją było powierzyć innym funkcjonariuszom MO.

W myśl instrukcji kandydatów na TW dobierano spośród osób związanych z interesującymi MO środowiskami, osobami lub miejscami albo mających do nich dostęp. Ponadto kandydat powinien być mieć odpowiednie cechy psychiczne i fizyczne oraz warunki wynikające z miejsca pracy, zamieszkania lub przebywania, umożliwiające mu wykonywanie przewidzianych zadań i zbieranie informacji. W praktyce byli to najczęściej przestępcy oraz osoby związane ze światem przestępczym lub mające do niego dostęp, np. kobiety kryminalistów, prostytutki, pracownicy lokali gastronomicznych, taksówkarze.

Na tajnych współpracowników nie wolno było pozyskiwać:

1. osób zajmujących kierownicze stanowiska w organach władzy i administracji państwowej oraz organizacjach politycznych, a ponadto znanych na danym terenie działaczy społecznych;
2. członków PZPR;
3. nieletnich do lat 17.

Tajnych współpracowników funkcjonariusze MO pozyskiwali na podstawie zainteresowania materialnego, materiału kompromitującego, materiału obciążającego oraz innych pobudek. Materiałem kompromitującym były wiadomości o takim zachowaniu się lub postawie kandydata, których ujawnienie mogło wpłynąć na ukształtowanie ujemnej o nim opinii i przynieść mu szkodę w otaczającym go środowisku. Materiał obciążający stanowiły udokumentowane fakty z działalności kandydata mogące stanowić podstawę do wszczęcia postępowania karnego, karno-skarbowego lub w sprawach o wykroczenia. Na bazie materiałów obciążających nie wolno było pozyskiwać organizatorów i przywódców grup przestępczych. Do innych pobudek zaliczano m.in. względy ideowe, czyli potrzebę zwal-

³¹ Milicyjnych TW mogła ponadto wykorzystywać SB jako agentów celnych – byli to tajni współpracownicy, najczęściej zwerbowani w miejscu odosobnienia (np. areszcie, więzieniu), którzy wywodzili się spośród osadzonych i inwigilowali innych więźniów (K. Busse, *Z agenturą nie czekamy na centralę – instrukcja pracy operacyjnej Wydziału Śledczego KW MO w Radomiu*, „Pamięć i Sprawiedliwość” 2012, nr 1, s. 526).

czania przestępczości. Dotyczyło to przede wszystkim osób mających dostęp do świata przestępczego, np. kobiet kryminalistów, pracowników lokali gastronomicznych, taksówkarzy³².

Pozyskanie osoby na TW wymagało zgody naczelnika wydziału kryminalnego lub naczelnika wydziału do walki z przestępstwami gospodarczymi, a w jednostkach MO, gdzie nie było takich wydziałów, komendanta lub jego zastępcy.

Zezwolenia na pozyskanie TW na podstawie materiałów obciążających dotyczących przestępstw drogowych i skarbowych oraz wykroczeń udzielali na piśmie naczelnicy właściwych wydziałów operacyjnych KG MO i KW MO oraz komendanci powiatowi (równorzędni), pozostałych przestępstw – dyrektorzy właściwych biur operacyjnych KG MO (ich zastępcy) oraz komendanci wojewódzcy (równorzędni) MO (zastępcy komendantów).

Instrukcja chroniła kandydatów na TW, którzy popełnili przestępstwo, a zdecydowali się na podjęcie współpracy z MO. Paragraf 68 stanowił: „Jeżeli przeciwko kandydatowi toczy się postępowanie przygotowawcze, można zapewnić go o wystąpieniu z wnioskiem o:

1. złagodzenie stosowanych środków zapobiegawczych;
2. warunkowe umorzenie postępowania;
3. umorzenie postępowania ze względu na znikome niebezpieczeństwo społeczne czynu;
4. udzielenie mu pomocy w trakcie odbywania ewentualnej kary.

Materiały kompromitujące lub obciążające mogą być wykorzystywane tylko w zakresie niezbędnym do skłonienia kandydata do współpracy i w sposób zapewniający zachowanie tajemnicy źródeł informacji³³. Gdyby u kandydata na TW ujawniono rzeczy pochodzące z przestępstwa, milicjant miał postąpić z nimi jak z przedmiotami znalezionymi.

Jeśli kandydat na TW wyraził zgodę na współpracę, funkcjonariusz MO pobierał pisemne zobowiązanie do współpracy oraz pierwszą informację, w miarę możliwości sporządzoną przez kandydata, ustalał jego pseudonim, zasady kontaktów i łączności, pouczał o zachowaniu współpracy w tajemnicy, zakazie popełniania przestępstw oraz zlecał pierwsze zadanie do wykonania. Następnie zakładał teczkę personalną i teczkę pracy TW oraz dokonywał czynności rejestracyjnych w pionie „C”³⁴.

³² AIPN, 89/292, *Tajni współpracownicy. Pozyskiwanie i opracowanie*, red. J. Kapica, Warszawa 1961, s. 25–26.

³³ GAP, 184/9, Zarządzenie nr 0052/74 ministra spraw wewnętrznych w sprawie pracy operacyjnej w Milicji Obywatelskiej, 5 VII 1974 r., k. 100.

³⁴ Na mocy zarządzenia nr 04/60 ministra spraw wewnętrznych z 2 I 1960 r. istniejące od 1956 r. Biuro Ewidencji Operacyjnej MSW przemianowano na Biuro „C” MSW.

Od zakazu popełniania przestępstw przez TW instrukcja zawierała odstępstwa, gdyż w wyjątkowych, szczególnie uzasadnionych przypadkach zadanie zlecone tajnemu współpracownikowi mogło zakładać jego określony udział w przestępstwie, jeżeli było to niezbędne do ujawnienia innego, znacznie niebezpieczniejszego przestępstwa, wykrycia jego sprawcy lub udowodnienia mu winy.

Zezwolenia na udział TW w przestępstwie udzielali, określając jednocześnie zakres tego udziału, dyrektorzy Biura Kryminalnego i Biura do Walki z Przestępstwami Gospodarczymi KG MO oraz komendanci wojewódzcy (równorzędni) MO.

Praca tajnych współpracowników podlegała systematycznej kontroli – weryfikowano wiarygodność przekazywanych informacji, sprawdzano ich przy pomocy TW, stosowano inne metody pracy operacyjnej, np. obserwację, podsłuch, zlecano do wykonania zadania, których wynik był znany MO, to samo zadanie zlecano różnym TW.

Za wykonane zadania TW był wynagradzany w formie pieniężnej, rzeczowej lub w postaci innej korzyści, np. przyśpieszenia przydziału mieszkania. W uzasadnionych przypadkach TW mógł okresowo pobierać miesięczne wynagrodzenie.

Niżej usytuowane były osoby informujące (OI) – doraźnie przekazujące funkcjonariuszowi MO wiadomości w sposób poufny, i osoby zaufane (OZ) – które z poczucia społecznego obowiązku lub z innych pobudek godziły się poufnie przekazywać milicjantowi interesujące go dane. Różnica polegała przede wszystkim na tym, że OI przekazywała poufne informacje doraźnie, natomiast OZ systematycznie. Tą kategorią osobowych źródeł informacji posługiwały się również pioncy pomocnicze SB – biura „B”, „T” i „W”³⁵

Praca z osobami zaufanymi oraz informującymi miała zapewnić dopływ danych o interesujących MO środowiskach, osobach, miejscach i zdarzeniach oraz instytucjach i obiektach gospodarki narodowej zagrożonych działalnością przestępczą. Osoby zaufane oraz informujące były podstawowym źródłem zdobywania wiadomości przez funkcjonariuszy MO w procesie rozpoznania. Pracę z tymi osobami mogli prowadzić wszyscy milicjanci. OZ należało dobierać spośród osób, które ze względu na

W komendach wojewódzkich MO umiejscowiono wydziały „C”. Do zadań pionu „C” należało m.in. prowadzenie ewidencji operacyjnej SB i MO (<http://inwentarz.ipn.gov.pl/slownik?znak=B#14>, dostęp 14 IV 2021 r.).

³⁵ M. Komaniecka, *Agentura pionów techniczno-operacyjnych aparatu bezpieczeństwa na przykładzie KW MO / WUSW w Krakowie w latach 1956–1990* [w:] *Antropologia donosu*, red. J. Szymyk, R. Klementowski, Wrocław–Warszawa 2017, s. 161–188.

miejsce pracy, zamieszkania lub przebywania mogły zaobserwować interesujące milicję zdarzenia lub zachowanie osób, a w szczególności spośród:

1. pracowników działów lub komórek funkcjonalnych instytucji i obiektów gospodarki narodowej narażonych na działalność przestępczą;
2. osób przebywających w miejscach, w których gromadzą się osoby podejrzane lub mogą znajdować się przedmioty pochodzące z przestępstwa;
3. osób mogących dostarczyć wiadomości o osobach inwigilowanych;
4. osób mogących sygnalizować zagrożenie mienia narażonego na działalność przestępczą.

Osoby informujące oraz zaufane nie podlegały rejestracji. Funkcjonariusze MO na własny użytek prowadzili wykaz OZ. W praktyce robili to kierownicy referatów dzielnicowych oraz komendanci posterunków MO³⁶. Osoby informujące i zaufane za udzielane wiadomości mogły otrzymywać gratyfikacje pieniężne i rzeczowe. Za ich zgodą mogły być przesłuchane w charakterze świadków w związku z przekazywanymi przez nich informacjami w sposób sugerujący uzyskanie tychże w toku oficjalnych czynności MO. W przypadku niewyrażenia zgody decyzję o ich przesłuchaniu podejmował bezpośredni przełożony funkcjonariusza prowadzącego postępowanie przygotowawcze.

Nieco odmienną kategorią osobowych źródeł informacji był konsultant (K), który nie występował w poprzednich instrukcjach operacyjnych MO³⁷. Konsultantem mogła zostać osoba mająca wiadomości specjalne pozwalające zbadać lub poznać określone problemy wyłaniające się w toku pracy operacyjnej, np. osoba z odpowiednimi kwalifikacjami naukowymi lub zawodowymi. Angażując konsultanta, funkcjonariusz MO określał tematykę i zakres badań, materiały operacyjne, które takiej osobie udostępniano, oraz formułował pytania, na które oczekiwał odpowiedzi.

W przypadku konsultanta nasuwa się analogia z biegłym występującym w procesie karnym³⁸. Różnica była taka, że biegły pracował jawnie i badał materiały dowodowe jawne (z postępowania przygotowawczego

³⁶ AIPN, 01304/793, A. Rozwadowski, *Specyfika osobowych źródeł informacji oraz metod i form w pracy operacyjnej służby milicji (podobieństwa i różnice w działalności operacyjnej MO i SB – zarys wykładu)*, Warszawa 1982, s. 18–19.

³⁷ Ta kategoria TW pojawiła się po raz pierwszy w instrukcji operacyjnej SB w 1970 r. (*Instrukcje pracy operacyjnej...*, s. 8).

³⁸ Art. 176 § 1 Kodeksu postępowania karnego z 1969 r. brzmiał: „Jeżeli stwierdzenie okoliczności mających istotny wpływ na rozstrzygnięcie sprawy wymaga wiadomości specjalnych, zasięga się opinii instytutu naukowego lub naukowo-badawczego albo zakładu specjalistycznego lub powołanej do tego instytucji albo też powołuje się jednego lub kilku biegłych. O dopuszczeniu tego dowodu wydaje się postanowienie”.

lub sądowego), natomiast konsultant działał tajnie i zajmował się materiałami tajnymi.

Z konsultantem MO zawierała pisemną umowę, chyba że fakt ten mógł ujemnie wpłynąć na wyniki współpracy. Wydatki związane z jego zaangażowaniem pokrywano z funduszu operacyjnego. Od konsultanta funkcjonariusz MO przyjmował zobowiązanie do zachowania w tajemnicy danych, z którymi zostanie zapoznany i które uzyska, pełniąc tę funkcję. Decyzje o zaangażowaniu konsultanta podejmowali naczelnicy właściwych wydziałów operacyjnych.

Inną kategorią osobowych środków pracy operacyjnej był dysponent lokalu kontaktowego (LK). Lokale kontaktowe organizowano w pierwszej kolejności w mieszkaniach prywatnych. Nie wolno było tego robić w pomieszczeniach należących do organizacji politycznych lub władz państwowych. Dysponent LK i jego rodzina musieli cieszyć się zaufaniem MO i gwarantować utrzymanie tajemnicy. Pozyskanie mieszkania prywatnego do celów LK kończyło się zawarciem umowy między milicją a jego dysponentem. Umowa m.in. zawierała stwierdzenie, że dysponent dobrowolnie zgadza się na wynajęcie lokalu organom MO, zobowiązanie, iż w ścisłej tajemnicy zachowa wynajęcie lokalu milicji oraz inne wiadomości dotyczące wykorzystywania lokalu przez MO, a także określenie wysokości wynagrodzenia za używanie lokalu.

Zakonspirowanie dysponenta LK było takie jak w przypadku tajnego współpracownika. Towarzyszyły temu takie same procedury opracowania kandydata i mieszkających z nim osób. Zgodę na organizację LK podejmowali odpowiedni przełożeni, tak jak w sytuacji, gdy osobę pozyskiwano na TW. Ponadto lokal kontaktowy był systematycznie kontrolowany, by ustalić, czy nie zachodzi niebezpieczeństwo, że zostanie ujawnione jego przeznaczenie. Jeżeli w toku korzystania z lokalu wyłoniły się okoliczności wskazujące na zagrożenie dekonspiracją lub podważające zaufanie do dysponenta albo jego współmieszkańców, zaprzestawano spotkań w lokalu do czasu wyjaśnienia tych okoliczności. Lokal kontaktowy podlegał likwidacji, jeżeli powstało uzasadnione podejrzenie, że został zdekonspirowany lub zaistniały warunki uniemożliwiające korzystanie z niego, albo zażądał tego właściciel lokalu.

Odnosnie do terminu „rzeczowe środki pracy operacyjnej” do roku 1975, a w jakiejś mierze również po tej cezurze, panował chaos³⁹.

³⁹ Do pracy operacyjnej MO trudno jednoznacznie odnieść terminologię stosowaną przez badaczy pracy operacyjnej UB/SB, w której występują środki osobowe i rzeczowe, metody i formy pracy operacyjnej (M. Komaniecka, *Pod obserwacją i na podsłuchu. Rzeczowe środki pracy operacyjnej w pracy operacyjnej aparatu bezpieczeństwa w województwie krakowskim w latach 1945–1990*, Kraków 2014, *passim*; F. Musiał,

Bardzo często określenie to stosowano zamiennie z pojęciem metod pracy operacyjnej⁴⁰. W rozkazie nr 2/58 komendanta głównego MO w sprawie zorganizowania służby wywiadowczej oprócz osobowych źródeł informacji jako środki pracy operacyjnej wymieniono obserwację, wywiad i technikę operacyjną⁴¹. W kolejnych normatywach dotyczących pracy operacyjnej jako tego typu środki wskazywano wywiad, obserwację, wykorzystanie OZI, wykorzystanie materiałów ewidencyjno-rejestracyjnych, kontakty ze społeczeństwem oraz technikę operacyjną⁴².

W instrukcji z 1974 r. wśród innych źródeł informacji, które można klasyfikować jako rzeczowe środki pracy operacyjnej, wymieniono technikę operacyjną, obserwację zdarzeń i osób, wywiad oraz badanie rzeczy i dokumentów.

Środki techniki operacyjnej i inne specjalne formy kontroli stosowano przede wszystkim po to, by zdobyć wiadomości o zamiarach osób, gdy było to konieczne do przerwania działalności przestępczej albo do zapobieżenia przestępstwu lub w celu zebrania wiadomości o źródłach dowodowych, których nie można uzyskać innymi sposobami⁴³. Od 1983 r. środki techniki operacyjnej można było wykorzystywać na podstawie ustawy, a nie tylko tajnych instrukcji operacyjnych⁴⁴. Artykuł 14 ust. 1 ustawy o urzędzie ministra spraw wewnętrznych stanowił, że aby zapobiec przestępstwom godzącym w podstawy ustrojowe, bezpieczeństwo lub obronność Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej, a także zbrodni zabójstwa,

Podręcznik безпеki... , passim). W milicyjnych instrukcjach operacyjnych, opracowaniach teoretycznych oraz programach szkół milicyjnych najczęściej wymienia się osobowe źródła informacji, środki/metody oraz formy pracy operacyjnej.

⁴⁰ Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej Oddział w Białymstoku (dalej: AIPN Bi), 387/665, F. Palka, *Podstawy pracy operacyjnej w MO*, Wyższa Szkoła Oficerska MSW, Szczytno 1984, s. 8–10; AIPN, MSW, 01304/793, A. Rozwadowski, *Specyfika osobowych źródeł...*, s. 20 i n.

⁴¹ AIPN, 1094/67, Rozkaz nr 2/58 komendanta głównego MO w sprawie zorganizowania służby wywiadowczej, 26 V 1958 r., k. 4.

⁴² AIPN, 89/292, M. Lipka, J. Krwawicz, *O rozpracowaniach operacyjnych*, Warszawa 1963, s. 70. Autorzy ponadto wymienili pościg, zatrzymanie i legitymowanie. Czynności te należą jednak do działań prewencyjnych MO.

⁴³ W kwestii stosowania techniki MO w instrukcjach odsyłano do przepisów pionów pomocniczych SB. Zob. Zarządzenie nr 0068/68 ministra spraw wewnętrznych w sprawie stosowania i wykorzystania podsłuchu pokojowego (PP), podsłuchu telefonicznego (PT) oraz podglądu i dokumentacji fotograficznej (PDF), 15 VII 1968 r. [w:] *Instrukcje pracy pionów pomocniczych...*, s. 257–266; Zarządzenie nr 0027/73 ministra spraw wewnętrznych w sprawie zasad i sposobu korzystania z pracy „W”, 15 III 1973 r. [w:] *Instrukcje pracy pionów pomocniczych...*, s. 495–507 (zarządzenia obowiązujące w momencie wprowadzenia instrukcji operacyjnej MO).

⁴⁴ Ustawa z dnia 14 lipca 1983 r. o urzędzie Ministra Spraw Wewnętrznych i zakresie działania podległych mu organów (DzU 1983, nr 38, poz. 172).

minister spraw wewnętrznych w porozumieniu z prokuratorem generalnym może zarządzić użycie środków technicznych, by utrwalić ślady i dowody przestępstwa⁴⁵.

Obserwacja polegała na jawnym lub tajnym śledzeniu osób, rzeczy i zdarzeń. Obserwację jawną stosowali dzielnicowi i posterunkowi podczas inwigilacji osób. Chodziło o to, aby wywołać wrażenie, że przestępca jest pod ciągłym nadzorem milicji. Obserwacja osób inwigilowanych i rozpracowywanych miała doprowadzić do uzyskania informacji o kontaktach osobowych obserwowanego, adresach mieszkań, do których chodzi, rysopisów (lub wykonania fotografii) osób, z którymi się kontaktuje, jego trybie życia (np. zainteresowaniach), kontaktach z paserami (w przypadku przestępców przeciwko mieniu), czasie i miejscu nadawania korespondencji i rozmów telefonicznych, innych danych niezbędnych do udowodnienia obserwowanemu popełnienia przestępstwa⁴⁶. Obserwacje prowadzono z punktów odkrytych, czyli miejsc publicznych, z punktów zakrytych (PZ), tj. z mieszkań prywatnych lub siedzib instytucji, oraz z pojazdów służbowych i publicznych, np. taksówek⁴⁷. Długotrwałe obserwacje, wymagające dużego nakładu sił i środków, prowadziło na potrzeby Milicji Obywatelskiej Biuro (Wydział) „B”⁴⁸.

Wywiad (operacyjny i milicyjny) polegał na poufnym ustaleniu zachowania się i kontaktów określonych osób, uzyskaniu odpowiednich wiadomości na ich temat, ujawnieniu miejsc przechowywania rzeczy mogących mieć związek z przestępstwem oraz zdobyciu i sprawdzeniu wiadomości o zdarzeniach. Wywiady operacyjne przeprowadzali wszyscy funkcjonariusze zajmujący się pracą operacyjną, można jednak zauważyć istotną różnicę w stopniu poufności tych wywiadów. Dzielnicowi i posterunkowi w zasadzie realizowali wywiady jawne, nazywane często wywiadem milicyjnym⁴⁹. Funkcjonariusze pionów kryminalnych i do walki z przestępczością gospodarczą stosowali bardziej zawansowane techniki operacyjne, aby informacja o przeprowadzeniu wywiadu nie dotarła do

⁴⁵ Szerzej zob. M. Komaniecka-Lyp, *Podsluchy zgodnie z prawem. Przepisy o wykorzystywaniu środków technicznych w pracy operacyjnej jako akty wykonawcze do Ustawy z 14 lipca 1983 r. o Urzędzie Ministra Spraw Wewnętrznych*, „Komunizm. System – ludzie – dokumentacja” 2018, nr 7, s. 421–457.

⁴⁶ AIPN Gd, 216/74, t. 2, Instrukcja nr 8/55 komendanta głównego MO o zakresie działania wydziałów/sekcji „A”, 17 XII 1955 r., k. 213–214.

⁴⁷ AIPN, 327/4, Biuletyn opracowany w celu wymiany doświadczeń z pracy służby „A”, [grudzień 1959 r.], k. 144–162.

⁴⁸ Zob. Zarządzenie nr 0110/73 ministra spraw wewnętrznych w sprawie regulaminu organizacyjnego i zakresu działania Biura „B” Ministerstwa Spraw Wewnętrznych, 19 XI 1973 r. [w:] *Instrukcje pracy pionów pomocniczych...*, s. 145–147.

⁴⁹ AIPN, 01304/793, A. Rozwadowski, *Specyfika osobowych źródeł...*, s. 22–23.

osoby zainteresowanej, występowali przy tym pod odpowiednią legendą, np. urzędnika, pracownika kadr.

Kolejnym rzeczowym środkiem pracy operacyjnej MO było badanie, czyli poddanie ekspertyzie kryminalistycznej rzeczy i dokumentów uzyskanych tajnie. W opracowaniach teoretycznych nie ma zgodności, czy znakowanie rzeczy jest środkiem, czy też metodą pracy operacyjnej. Za tą pierwszą kwalifikacją przemawia fakt, że zgodnie z § 107 ust. 4 instrukcji z 1974 r. przedmioty i dokumenty uzyskane tajnie mogą być sfotografowane lub oznaczone w określony sposób, by umożliwić ich późniejszą identyfikację⁵⁰. Tajne znakowanie polegało na cechowaniu przedmiotów tak, aby dało się ono wykryć tylko za pomocą urządzeń specjalnych, np. stosowano substancje fluorescencyjne możliwe do wykrycia w świetle ultrafioletowym. Tajne znakowanie pozwalało prześledzić drogę rzeczy i kontakty osób z rzeczą, np. pieniędzy na okup.

Metody pracy operacyjnej

Za metodę pracy operacyjnej w MO uznawano stosowany celowo zespół czynności i środków operacyjnych, który dzięki konsekwencji, wzajemnym relacjom poszczególnych elementów oraz adekwatności jego zastosowań pozwalał na optymalną realizację założonych celów⁵¹. W latach 1975–1990 w milicji wśród tych metod wyróżniano: analizę operacyjną, inwigilację, rozmowę ostrzegawczą, dezintegrację (rozbijanie solidarności grup przestępczych), inspirację operacyjną, dezinformację i kombinację operacyjną.

Analiza operacyjna polegała na tym, że na podstawie posiadanych materiałów operacyjnych funkcjonariusz MO przeprowadzał proces myślowy, by wyodrębnić fakty, okoliczności i zachodzące między nimi związki, co pozwalało podjąć dalsze czynności operacyjne. Analizę operacyjną wykorzystywano przede wszystkim w rozpracowaniach operacyjnych⁵².

Inwigilacja jako metoda pracy operacyjnej⁵³ polegała na intensywnej i długotrwałej kontroli osoby będącej w zainteresowaniu MO w miejscach

⁵⁰ GAP, 184/9, Zarządzenie nr 0052/74 ministra spraw wewnętrznych w sprawie pracy operacyjnej w Milicji Obywatelskiej, 5 VII 1974 r., k. 105.

⁵¹ AIPN, 01304/793, A. Rozwadowski, *Specyfika osobowych źródeł...*, s. 23

⁵² AIPN, 1760/57, S. Biczysko, H. Nowicki, *Rozpracowanie operacyjne*, Warszawa 1971, s. 48–49; GAP, 4/58, Rozkaz nr 16/56 ministra spraw wewnętrznych wprowadzający do użytku służbowego MO instrukcję o pracy agenturalnej w MO, 24 V 1956 r., k. 437.

⁵³ Od 1969 r. inwigilacja była również formą pracy operacyjnej MO.

zamieszkania, przebywania, pracy. Mogła mieć charakter jawny (profilaktyczny) oraz tajny przy pomocy OZI oraz obserwacji. Stosowano ją w prowadzeniu inwigilacji jako formy pracy operacyjnej oraz w rozpracowaniach operacyjnych⁵⁴.

Rozmowa ostrzegawcza miała charakter profilaktyczny i odbywała się z podejrzanym o przygotowywanie przestępstwa. W jej trakcie funkcjonariusz MO dawał takiej osobie do zrozumienia, że jej zamiary są znane, i ostrzegał przed konsekwencjami. Rozmowy takie przeprowadzano również z osobami odpowiedzialnymi za mienie społeczne (państwowe), które o to mienie nie dbały. Rozmowy te zalecano stosować w rozpoznaniu operacyjnym i inwigilacji⁵⁵.

Dezintegracja, inaczej rozbijanie solidarności grup przestępczych, polegała na wytwarzaniu wśród przestępców atmosfery wzajemnej podejrzliwości (np. o współpracę z MO), podsycaniu sporów (np. o kobietę) czy podniecaniu ambicji (np. o przywództwo w grupie przestępczej). Stosowana była przede wszystkim w rozpracowaniach operacyjnych⁵⁶.

W ramach inspiracji operacyjnej oddziaływano na przestępcę tak, aby z własnej – w jego mniemaniu – inicjatywy podjął kroki w kierunku zamierzonym przez funkcjonariusza MO. W inspiracji wykorzystywano przede wszystkim osobowe źródła informacji, np. agentura w grupie przestępczej mnożyła przeszkody w popełnieniu przestępstwa, aby odwieść grupę od dokonania czynu, albo wskazywała miejsce lub pasera, dokąd należało przekazać skradzione przedmioty⁵⁷.

Dezinformacji nie opisano w instrukcji operacyjnej, chociaż MO faktycznie ją stosowała. Ta metoda polegała na dostarczaniu przestępcom nieprawdziwych wiadomości, aby podejmowali oni decyzje korzystne dla MO. Występowała w trzech formach: pisemnej (fałszywe grypsy, protokoły przesłuchań), ustnej (przekazywana przez OZI), demonstracyjnej (wycofanie służby mundurowej z miejsca planowanego przestępstwa i zorganizowanie zasadzki)⁵⁸.

W kombinacji operacyjnej stosowano różnorodne przedsięwzięcia agenturalne, a jednocześnie inne środki pracy operacyjnej, realizowane

⁵⁴ AIPN, 01258/12, Zarządzenie 00121/59 ministra spraw wewnętrznych wprowadzające do użytku służbowego jednostek MO instrukcję o tajnych współpracownikach organów MO, 5 VI 1959 r., b.p.; GAP, 4/89, t. 2, Rozkaz nr 020/61 komendanta głównego MO wprowadzający do użytku służbowego wytyczne w zakresie ujawniania przestępczości gospodarczej, 27 XI 1961 r., k. 67.

⁵⁵ AIPN Bi, 387/665, F. Palka, *Podstawy pracy operacyjnej w MO*, Szczytno 1984, s. 33–34; AIPN, 01304/793, A. Rozwadowski, *Specyfika osobowych źródeł...*, s. 27.

⁵⁶ AIPN, 01304/793, A. Rozwadowski, *Specyfika osobowych źródeł...*, s. 30.

⁵⁷ Por. F. Musiał, *Podręcznik bezpieki...*, s. 222.

⁵⁸ AIPN, 01304/793, A. Rozwadowski, *Specyfika osobowych źródeł...*, s. 27.

na podstawie jednolitego planu, by rozwiązać skomplikowane i ważne zadania⁵⁹. W instrukcji z 1974 r. kombinację operacyjną zdefiniowano jako przedsięwzięcie operacyjne polegające na takim użyciu środków pracy operacyjnej, które przez wprowadzenie w błąd lub wykorzystanie błędu stwarzają sytuację niezbędną do realizacji celów zamierzonych przez MO. W wyjątkowych, szczególnie uzasadnionych przypadkach dopuszczano popełnienie określonego przestępstwa, jeżeli było to niezbędne, by ujawnić inne znacznie niebezpieczniejsze społecznie przestępstwo, wykryć jego sprawcę lub udowodnić mu winę. Kombinację operacyjną w razie potrzeby wykorzystywano w rozpracowaniach operacyjnych przy wprowadzaniu i wyprowadzaniu agentury, ujawnianiu i zabezpieczaniu dowodów działalności przestępczej oraz w innych koniecznych przypadkach.

Najpoważniejszym działaniem taktycznym było wyprowadzanie z rozpracowania tajnych współpracowników, którzy przedtem, stosując kamuflaż, dążyli do zdobycia zaufania przestępców: wchodzili w skład grupy przestępczej⁶⁰, przyjaźnili się z osobą rozpracowywaną lub utrzymywali bliskie kontakty towarzyskie.

Wyprowadzenie agentury z rozpracowania miało odwrócić ewentualne podejrzenia ze strony rozpracowywanych osób od TW i stworzyć takie warunki, w których nie będzie zachodziła konieczność, by pociągnąć TW do odpowiedzialności karnej albo przesłuchać go w charakterze świadka w danej sprawie.

Aby uniknąć dekonspiracji TW, milicja wykorzystywała następujące sposoby: częściowo realizowała sprawę, np. w takim fragmencie działalności przestępczej, w którym TW nie brał udziału lub wg rozpracowywanych o nim nie wiedział; przeprowadzała aresztowanie kontrolne – zatrzymywała jednego członka grupy przestępczej, a w późniejszym czasie pozostałych, by na pierwszego aresztowanego padło podejrzenie, że to on w trakcie przesłuchania ujawnił działalność grupy; wytwarzała sytuację, która umożliwia „przypadkowe” zatrzymanie osób z dowodami przestępstwa przez służbę mundurową; umiejętnie manewrowała dowodami zgromadzonymi w sprawie, aby chronić źródło informacji⁶¹.

⁵⁹ GAP, 4/58, Rozkaz nr 16/56 ministra spraw wewnętrznych wprowadzający do użytku służbowego MO instrukcję o pracy agenturalnej w MO, 24 V 1956 r., k. 434.

⁶⁰ Wyjątkowo dopuszczano możliwość popełnienia przez TW przestępstwa w celu wykrycia przestępstwa groźniejszego.

⁶¹ GAP, 4/58, Rozkaz nr 16/56 ministra spraw wewnętrznych wprowadzający do użytku służbowego MO instrukcję o pracy agenturalnej w MO, 24 V 1956 r., k. 439.

Formy pracy operacyjnej MO w latach 1975–1990

Formami pracy operacyjnej w MO nazywano sprawy operacyjne prowadzone wg określonych zasad i mające na celu przede wszystkim systematyczne dokumentowanie informacji dotyczących przestępczości kryminalnej i gospodarczej⁶². W omawianych latach takimi formami były rozpoznawanie operacyjne, inwigilacja i rozpracowanie operacyjne.

Rozpoznanie operacyjne to zespół poufnych i jawnych czynności, w których wyniku uzyskiwano dane o interesujących Milicję Obywatelską zjawiskach, zdarzeniach, środowiskach, osobach, obiektach i miejscach⁶³. Rozpoznanie te prowadzono w celu:

1. ujawnienia zjawisk i zdarzeń oraz określenia ich związku z przestępstwem lub przestępczością;
2. penetracji środowisk podejrzanych oraz ujawnienia i poznania działalności przestępców i innych osób mogących stwarzać zagrożenie dla bezpieczeństwa i porządku publicznego;
3. ustalenia obiektów i miejsc zagrożonych działalnością przestępczą i systematycznego badania stopnia tego zagrożenia;
4. ustalenia i poznania osób, które z różnych względów mogłyby udzielić pomocy Milicji Obywatelskiej⁶⁴.

W toku rozpoznania operacyjnego stosowano przede wszystkim wywiady, obserwacje, pracę z osobowymi źródłami informacji, rozmowy ostrzegawcze, spotkania ze społeczeństwem i załogami zakładów pracy, bezpośrednie kontrole miejsc zagrożonych działalnością przestępczą i miejsc, w których gromadzą się osoby podejrzane, współpracę z organami kontroli; wykorzystywano materiały ewidencyjno-rejestracyjne i analizę operacyjną. Wyniki rozpoznania operacyjnego milicja stosowała do:

1. opracowywania taktyki walki z przestępczością i uogólniania doświadczeń;
2. wytyczania kierunków działania oraz planowania i wykorzystywania sił i środków;
3. organizacji działań zmierzających do ograniczenia czynników sprzyjających dokonywaniu przestępstw oraz zabezpieczenia przed przestępstwami określonych obiektów i środowisk;
4. wszczynania i prowadzenia inwigilacji, rozpracowań operacyjnych, poszukiwań osób i rzeczy oraz postępowań przygotowawczych;

⁶² B. Sprengel, *Praca operacyjna policji*, Toruń 2018, s. 23.

⁶³ GAP, 184/9, Zarządzenie nr 0052/74 ministra spraw wewnętrznych w sprawie pracy operacyjnej w Milicji Obywatelskiej, 5 VII 1974 r., k. 92.

⁶⁴ *Ibidem*.

5. aktualizacji i uzupełniania zbiorów rejestracji kryminalnej;
6. typowania i pozyskiwania poufnych osobowych źródeł informacji⁶⁵.

Zgodnie z instrukcją z 1974 r. rozpoznanie operacyjne prowadzili wszyscy funkcjonariusze i wszystkie jednostki Milicji Obywatelskiej. W praktyce najczęściej tę formę pracy operacyjnej stosowali dzielnicowi i posterunkowi.

Inwigilacja, jak już wspomiano, była zarówno metodą, jak i formą pracy operacyjnej MO⁶⁶. Miała przede wszystkim charakter profilaktyczny i prewencyjny. Polegała na systematycznym śledzeniu osób, co do których istniało uzasadnione przypuszczenie, że mogą dopuścić się przestępstwa. Służyła temu, by nie dopuścić do popełnienia przestępstwa przez osobę inwigilowaną; ustalić, czy inwigilowany dopuścił się przestępstwa; dostarczyć postępowaniu przygotowawczemu niezbędnych wiadomości o inwigilowanym; udzielić takiej osobie, zwłaszcza nieletniemu, możliwie wszechstronnej pomocy zmierzającej do jej społecznego przystosowania.

Inwigilacji podlegały osoby dorosłe, których przeszłość kryminalna, osobowość, tryb życia lub inne okoliczności uzasadniały przypuszczenie, że mogą wkroczyć na drogę przestępstwa lub na nią powrócić⁶⁷. Inwigilowano również nieletnich w wieku 15–17 lat, którzy popełnili przestępstwa przy użyciu techniki świadczącej o nabytych kwalifikacjach przestępczych; byli znani jako przywódcy lub organizatorzy grup przestępczych; oczekiwali na umieszczenie w zakładzie poprawczym lub zostali skazani z zawieszeniem na umieszczenie w tym zakładzie.

Rozróżniano dwa rodzaje inwigilacji – podstawową i szczególną. Ta pierwsza polegała na okresowym sprawdzaniu zachowania się inwigilowanego i stosowaniu niezbędnych czynności zapobiegawczych lub represyjnych, druga zaś na systematycznym i aktywnym zbieraniu wiadomości o jego zachowaniu, zwłaszcza takim, które mogło świadczyć o jego zamiarach przestępczych, i niezwłocznym podejmowaniu odpowiednich przedsięwzięć profilaktyczno-represyjnych. Inwigilację podstawową prowadzili dzielnicowi i posterunkowi, wykorzystując przede wszystkim: wywiady, obserwacje, pracę z osobami zaufanymi, rozmowy ostrzegawcze i kon-

⁶⁵ *Ibidem*.

⁶⁶ Taka zbieżność nie występowała w przypadku SB, gdzie formą pracy operacyjnej wykorzystującą przede wszystkim inwigilację był kwestionariusz ewidencyjny (F. Musiał, *Podręcznik bezpieki...*, s. 255–257).

⁶⁷ W latach 1957–1969 podstawą założenia inwigilacji były dwukrotna karalność za przestępstwo popełnione z chęci zysku oraz wyjątkowe kwalifikacje przestępcy bez względu na rodzaj popełnionego przestępstwa (GAP, 4/63, Rozkaz nr 4/57 komendanta głównego MO w sprawie wprowadzenia do użytku służbowego MO tymczasowej instrukcji o zakładaniu, prowadzeniu i wykorzystaniu akt *dossier*, 17 VII 1957 r., k. 46–62).

trole miejsc przebywania inwigilowanego. Inwigilacja szczególnie leżała w kompetencjach pracowników operacyjnych MO. Poza wymienionymi środkami operacyjnymi używanymi w inwigilacji podstawowej mogli oni angażować tajnych współpracowników, a w uzasadnionych przypadkach stosować środki techniki operacyjnej⁶⁸.

W instrukcji o inwigilacji i rozpracowaniu operacyjnym z 1969 r.⁶⁹ wskazano, że w zainteresowaniu funkcjonariusza MO inwigilującego osobę powinny się znaleźć jej tryb życia, stosunki rodzinne, zatrudnienie, zarobki, używanie alkoholu, kontakty z prostytutkami, wyjazdy, zmiany adresu zamieszkania, stosunki towarzyskie.

Rozpoczynając inwigilację, milicjant sporządzał arkusz inwigilowanego, który powinien był zawierać personalia i rysopis inwigilowanego, opis dotychczasowej działalności przestępczej lub mogącej mieć związek z przestępstwem, kontakty oraz ważniejsze ustalenia uzyskane w toku inwigilacji. Inwigilacji należało zaniechać w razie śmierci inwigilowanego, jego wyjazdu na stałe za granicę albo zaistnienia innych okoliczności wskazujących na to, że nie może on prowadzić działalności przestępczej (np. niepełnosprawność, poważna choroba). Zaniechanie inwigilacji mogło również nastąpić, jeżeli ustalono, że inwigilowany nie prowadzi działalności przestępczej i nie ma podstaw, by przypuszczać, iż w przyszłości wkroczy lub powróci na drogę przestępstwa.

Rozpracowanie operacyjne było wyższą formą pracy operacyjnej MO – stosowano w nim bardziej skomplikowane środki i metody pracy operacyjnej aniżeli w inwigilacji. Ponadto inwigilację prowadzono niejako z urzędu na pewną kategorię przestępców, a rozpracowanie operacyjne zakładano w przypadku uprawdopodobnienia informacji o zdarzeniu przestępczym lub związanym z przestępstwem; o osobie lub grupie osób, które dopuściły się przestępstwa, trwają w nim lub je przygotowują⁷⁰.

Rozpracowanie operacyjne zdefiniowano jako zespół zorganizowanych tajnych czynności operacyjnych, prowadzonych w związku z popełnionym lub przygotowywanym przestępstwem albo przypuszczeniem, że przestępstwo zostało popełnione lub jest przygotowywane⁷¹. Milicja prowadziła je w celu:

⁶⁸ GAP, 184/9, Zarządzenie nr 0052/74 ministra spraw wewnętrznych w sprawie pracy operacyjnej w Milicji Obywatelskiej, 5 VII 1974 r., k. 93–94.

⁶⁹ GAP, 184/4, Zarządzenie nr 028 ministra spraw wewnętrznych wprowadzające do użytku jednostek MO instrukcję o inwigilacji i rozpracowaniu operacyjnym, 19 III 1969 r., b.p.

⁷⁰ GAP, 184/9, Zarządzenie nr 0052/74 ministra spraw wewnętrznych w sprawie pracy operacyjnej w Milicji Obywatelskiej, 5 VII 1974 r., k. 94

⁷¹ *Ibidem*.

1. ujawnienia przestępstwa, ustalenia i ujęcia sprawcy oraz zebrania wiadomości o całokształcie jego działalności przestępczej;
2. zebrania wiadomości o źródłach dowodowych i treści dowodów koniecznych do udowodnienia winy sprawcy przestępstwa;
3. przygotowania sytuacji umożliwiającej wykorzystanie w toku czynności oficjalnych zebranych wiadomości;
4. zebrania wiadomości niezbędnych do zapobieżenia przestępstwu i usunięcia czynników, które umożliwiały jego popełnienie⁷².

W rozpracowaniu operacyjnym funkcjonariusze MO stosowali dostępne metody i środki pracy operacyjnej. Szczególną rolę odgrywali tajni współpracownicy, zwłaszcza w zakresie zdobywania niezbędnych wiadomości, stwarzania odpowiednich sytuacji operacyjnych i rozbijania solidarności grup przestępczych, oraz kombinacje operacyjne. Takie rozpracowania mogli prowadzić funkcjonariusze operacyjni i operacyjno-dochodzeniowi.

Sprawy operacyjne MO w latach 1975–1990

W Milicji Obywatelskiej sprawy operacyjne, inaczej niż w Służbie Bezpieczeństwa, nazywano formami pracy operacyjnej. Jednakże założenia teoretyczne pracy operacyjnej MO nie do końca były konsekwentne. W instrukcji MO z 1974 r. w rozdziale na temat dokumentowania pracy operacyjnej znalazły się rozbieżności odnośnie do form pracy operacyjnej MO, a także prowadzonych spraw operacyjnych⁷³.

Wydaje się, że dla odróżnienia od Służby Bezpieczeństwa milicja nazywała sprawy operacyjne teczkami spraw operacyjnych. Różnica ta szczególnie była widoczna w używaniu skrótów spraw w sprawozdawczości, np. Służba Bezpieczeństwa prowadziła sprawę operacyjnego rozpracowania (SOR), a MO teczkę operacyjnego rozpracowania (TOR).

Zgodnie z instrukcją z 1974 r. istniały następujące rodzaje teczek: operacyjnego sprawdzenia, obiektowe, zagadnieniowe, inwigilacji, operacyjnego rozpracowania.

Teczkę operacyjnego sprawdzenia zakładano z chwilą wpływu materiałów operacyjnych wymagających dodatkowych ustaleń lub sprawdzeń, jeżeli materiały te nie kwalifikowały się do włączenia do istniejących już teczek albo akt kontrolnych postępowania przygotowawczego lub nie były podstawą do założenia takich teczek.

⁷² *Ibidem*.

⁷³ Zob. AIPN, 01304/793, A. Rozwadowski, *Specyfika osobowych źródeł...*, s. 27; AIPN, 1760/57, S. Biczysko, H. Nowicki, *Rozpracowanie operacyjne...*, s. 54–55.

Teczkę obiektową lub zagadnieniową tworzono, jeżeli zachodziła potrzeba, by systematycznie dokonywać rozpoznania lub stosować działania zapobiegawcze w stosunku do danego obiektu albo zagadnienia. W teczkach gromadzono materiały o obiekcie lub zagadnieniu, osobach i ich działalności oraz związanych z nimi zdarzeniach.

Teczkę inwigilacji prowadzono od chwili wszczęcia inwigilacji. Dokumenty dotyczące każdego inwigilowanego umieszczano w odrębnej teczce, która zawierała arkusz inwigilowanego, materiały stanowiące podstawę wszczęcia inwigilacji, materiały uzyskane w toku inwigilacji, zdjęcia sygnalityczne lub inne, kartę daktyloskopijną, streszczenia dotychczas prowadzonych spraw dotyczących inwigilowanego, odpisy aktów oskarżenia, dane o karalności oraz ze sprawdzeń w kartotekach resortu spraw wewnętrznych.

Teczkę operacyjnego rozpracowania zakładano w momencie, gdy wszczynano rozpracowanie. Zawierała ona postanowienie o jego wszczęciu; materiały stanowiące podstawę wszczęcia; plan rozpracowania oraz plany cząstkowe; dane o karalności oraz ze sprawdzeń w kartotekach resortu spraw wewnętrznych; materiały uzyskane w toku rozpracowania operacyjnego; sprawozdanie na temat przebiegu rozpracowania i jego efektów⁷⁴.

Zakończenie

Celem niniejszego artykułu było przedstawienie założeń normatywnych pracy operacyjnej Milicji Obywatelskiej w latach 1975–1990. Autor nie odwoływał się do praktyki operacyjnej MO, która była różna. Nie sposób było uniknąć porównania pracy operacyjnej MO z pracą operacyjną SB, która została już wnikliwie zbadana. Analizując teorię pracy operacyjnej MO w latach 1975–1990, można pokusić się o kilka ogólnych wniosków.

Od lat sześćdziesiątych kierownictwo KG MO dążyło do normatywnego uporządkowania milicyjnej pracy operacyjnej, ujęcia jej głównych zagadnień (agentura, inwigilacja, sprawy operacyjne) w jednym akcie. Ostatecznie udało się to w 1974 r., gdy wprowadzono nową instrukcję operacyjną, która generalnie objęła wszystkie kwestie pracy operacyjnej MO. Instrukcja była skierowana do wszystkich służb operacyjnych MO i funkcjonariuszy, którzy prowadzili pracę operacyjną. Wcześniej oddzielne instrukcje operacyjne regulowały pracę służby kryminalnej, służby do walki z przestępstwami gospodarczymi oraz dzielnicowych i posterun-

⁷⁴ GAP, 184/9, Zarządzenie nr 0052/74 ministra spraw wewnętrznych w sprawie pracy operacyjnej w Milicji Obywatelskiej, 5 VII 1974 r., k. 105–107.

kowych. Nie ulega wątpliwości, że dla szeregowych milicjantów stanowiło to ułatwienie, gdyż nie musieli sięgać do przepisów rozproszonych w wielu aktach prawnych.

Nietrafnym rozwiązaniem organizacyjnym było zlikwidowanie pionu „A” (obserwacji i inwigilacji) oraz służby wywiadowczej, ale w tym przypadku komendant główny MO nie miał wiele do powiedzenia, a ostateczną decyzję podjął minister spraw wewnętrznych. Piony pomocnicze SB („B”, „W”, „T”), które miały działać również na rzecz milicji, wspierały przede wszystkim SB.

Regulacje pracy operacyjnej MO wprowadzone w 1975 r. pozwoliły ustabilizować rozwiązania prawne w tym zakresie do końca istnienia formacji, tj. do 1990 r. W 1985 r. podjęto próbę wdrożenia nowej instrukcji, ale ostatecznie wycofano się z tego pomysłu. Projektowany akt nie zawierał nowych rozwiązań operacyjnych dla MO, lecz jedynie uściślał i definiował już wykorzystywane środki, metody i formy milicyjnej pracy operacyjnej.

Bibliografia

Źródła archiwalne

- Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej (AIPN).
Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej Oddział w Białymstoku (AIPN Bi).
Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej Oddział w Gdańsku (AIPN Gd).
Główne Archiwum Policji (GAP).

Źródła publikowane

- Instrukcja pracy operacyjnej aparatu bezpieczeństwa (1945–1989)*, oprac. i wstęp T. Ruzikowski, Warszawa 2004.
Instrukcje pracy pionów pomocniczych Urzędu Bezpieczeństwa i Służby Bezpieczeństwa (1945–1989), wybór, wstęp i oprac. M. Komaniecka, Kraków 2010.

Opracowania

- Aparat bezpieczeństwa w Polsce. Kadra kierownicza*, t. 3: 1975–1990, red. P. Piotrowski, Warszawa 2008.
Busse K., *Z agenturą nie czekamy na centralę – instrukcja pracy operacyjnej Wydziału Śledczego KW MO w Radomiu*, „Pamięć i Sprawiedliwość” 2012, nr 1.
Komaniecka M., *Agentura pionów techniczno-operacyjnych aparatu bezpieczeństwa na przykładzie KW MO / WUSW w Krakowie w latach 1956–1990* [w:] *Antropologia donosu*, red. J. Syrnyk, R. Klementowski, Wrocław–Warszawa 2017.

- Komaniecka M., *Pod obserwacją i na podsłuchu. Rzeczowe środki pracy operacyjnej w pracy operacyjnej aparatu bezpieczeństwa w województwie krakowskim w latach 1945–1990*, Kraków 2014.
- Komaniecka-Lyp M., *Podsłuchy zgodnie z prawem. Przepisy o wykorzystywaniu środków technicznych w pracy operacyjnej jako akty wykonawcze do Ustawy z 14 lipca 1983 r. o Urzędzie Ministra Spraw Wewnętrznych*, „Komunizm. System – ludzie – dokumentacja” 2018, nr 7.
- Krystians P., *Tajni współpracownicy Milicji Obywatelskiej na Ziemi Lubuskiej (1945–1989)*, „Przegląd Zachodni” 2013, nr 15.
- Madej K., *Bezradność lub represja. Władze wobec przestępczości gospodarczej w PRL (1956–1970)*, Warszawa 2010.
- Majer P., *Milicja Obywatelska 1944–1957. Geneza, organizacja, działalność, miejsce w aparacie władzy*, Olsztyn 2004.
- Majer P., *Milicja Obywatelska w systemie organów władzy PRL. Zarys problematyki i źródeł*, Toruń 2003.
- Majer P., *Milicyjna agentura 1944–1957*, „Dzieje Najnowsze” 2005, nr 1.
- Musiał F., *Osobowe źródła informacji pionów operacyjnych Służby Bezpieczeństwa działających w granicach PRL* [w:] *Osobowe źródła informacji – zagadnienia metodologiczno-źródłoznawcze*, red. F. Musiał, Kraków 2008.
- Musiał F., *Podręcznik bezpieki. Teoria pracy operacyjnej Służby Bezpieczeństwa w świetle wydawnictw resortowych Ministerstwa Spraw Wewnętrznych PRL*, wyd. 2, Kraków 2015.
- Pączek T., *Agentura Milicji Obywatelskiej w świetle instrukcji operacyjnych*, „Studia nad Bezpieczeństwem” 2016, nr 1.
- Pączek T., *Milicja Obywatelska w Słupsku i powiecie słupskim w latach 1945–1975*, Słupsk 2014.
- Pączek T., *Praca operacyjna Milicji Obywatelskiej w świetle instrukcji służbowych (1956–1970)*, „Studia Politologiczne” 2019, nr 51.
- Sawicki W., *Osobowe źródła informacji organów bezpieczeństwa Polski Ludowej* [w:] *Osobowe źródła informacji – zagadnienia metodologiczno-źródłoznawcze*, red. F. Musiał, Kraków 2008.
- Sprengel B., *Praca operacyjna policji*, Toruń 2018.

Streszczenie: Milicja Obywatelska po okresie stalinowskim poszukiwała nowego modelu pracy operacyjnej. Instrukcje operacyjne powstałe po 1956 r. służyły przede wszystkim zwalczaniu przestępczości kryminalnej i gospodarczej. Kierownictwo MO dążyło do tego, by główne zagadnienia pracy operacyjnej (agentura, inwigilacja, sprawy operacyjne) ująć w jednym akcie normatywnym. Ostatecznie udało się to w 1974 r., gdy wprowadzono nową instrukcję. Stworzenie tej koncepcji przyniosło owoce w latach siedemdziesiątych i osiemdziesiątych, kiedy obowiązywały określone standardy pracy operacyj-

nej. Instrukcja z 1974 r. nie została uchylona do końca działalności MO, tj. do roku 1990.

Słowa kluczowe: Milicja Obywatelska, praca operacyjna, agentura, inwigilacja, sprawa operacyjna

Tomasz Pączek (ur. 1965), doktor, adiunkt w Instytucie Bezpieczeństwa Narodowego Akademii Pomorskiej w Słupsku. Zajmuje się historią PRL, aparatu represji, w szczególności Milicji Obywatelskiej, a także współczesnymi służbami mundurowymi w Polsce. Jest autorem monografii *Milicja Obywatelska w Słupsku i powiecie słupskim w latach 1945–1975* (2014) oraz *Rola i zadania Policji w zapobieganiu i zwalczaniu wykroczeń* (2017), a także kilkunastu artykułów naukowych na temat aparatu represji w PRL oraz bezpieczeństwa wewnętrznego RP.

The Theory of Operational Work of the Citizens' Militia in 1975–1990

Abstract: The Citizens' Militia (MO) after the Stalinist period was looking for a new operating model. Operational instructions created after 1956 were aimed primarily at combating criminal and economic crime. The goal of the MO's management was to include the main issues of operational work (spies, surveillance, operational matters) into one normative act. Ultimately, this was achieved in 1974, when a new operational manual was introduced, which generally covered all aspects of the MO's operational work. The search for the concept of MO's operational work bore fruit in the seventies and eighties, when certain standards of this work were in force, and the operational manual of 1974 was not repealed until the end of MO's activity, that is until 1990.

Keywords: Citizens' Militia, operational work, spies, surveillance, operating matter

Tomasz Pączek (b. 1965), PhD, assistant professor at the Pomeranian Academy in Słupsk at the Institute for National Security. He deals with the history of the Polish People's Republic, the repressive apparatus, in particular the Citizens' Militia, as well as contemporary uniformed services in Poland. He is the author of the monographs *Milicja Obywatelska w Słupsku i powiecie słupskim w latach 1945–1975* [Citizens' Militia in Słupsk and Słupsk County in 1945–1975] (2014) and *Rola i zadania Policji w zapobieganiu i zwalczaniu wykroczeń* [The Role and Tasks of the Police in Preventing and Combating Offences] (2017), as well as several academic articles on the repressive apparatus in the Polish People's Republic and the internal security of the Republic of Poland.